
DREWNIANE KOŚCIOŁY I CERKWIE W KRAJOBRAZIE KARPAT

WOODEN ROMAN-CATHOLIC AND ORTHODOX CHURCHES IN CARPATHIAN LANDSCAPE

Anna Sołtysik
dr inż. arch.

Uniwersytet Rzeszowski
Wydział Biologiczno-Rolniczy
Zakład Architektury Krajobrazu

STRESZCZENIE

Największa różnorodność drewnianych budowli sakralnych – ich planów, form i konstrukcji, a także zróżnicowanie ich zdobnictwa widoczne jest u stóp Karpat. Tradycje ciesielskie kształtowały tu swoisty „krajobraz kultury drewna”. Powstało tym samym bogate źródło symboli kształtujących lokalną tożsamość – nie tylko kulturową. Nośnikiem tych znaczeń w krajobrazie stawały się elementy materialne i niematerialne, wynikające z wielokulturowości opisywanego obszaru.

Słowa kluczowe: krajobraz, problemy ochrony zabytków, świątynie drewniane.

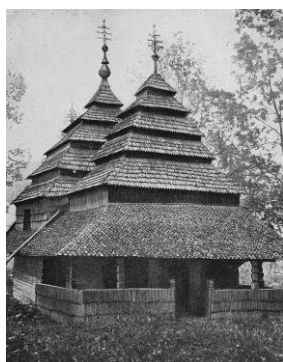
ABSTRACT

The most varied sacral wooden buildings are in the Carpathians region, where the forms, constructions and details were differentiated. Rich craftsman's tradition result in *Culture of wood* of the landscape. It became for us the source of symbols and meanings, which create local identity – not only in cultural aspect. Signs of this identity are material and intangible, which came from multicultural aspect of southeastern Poland.

Key words: landscape, problems with preservation of historic buildings, wooden temples.

1. WSTĘP

Polska jest krajem, w którym do drugiej połowy XX w. przetrwało wiele budowli drewnianych. Takiemu budownictwu sprzyjała możliwość uzyskania budulca z puszczy i lasów zasobnych w różne gatunki drzew, jak dąb, modrzew i sosna. Budownictwo to daje do dziś świadectwo wysokiej kultury – jakości rzemiosła oraz wrażliwości plastycznej cieśli. Przemiany ekonomiczno-społeczne XX w. spowodowały znaczną degradację obiektów drewnianych, szczególnie takich, które utraciły swoich użytkowników (cerkwie, domy mieszkalne, ale także wiatraki czy szałas).

Wyżne Sudety

Szelestowo

Jasinia Płytowate

Saldobosch

Bodrużał

Niżny Orlik i Krużłowa

Ryc. 1. Przykłady zróżnicowania form cerkwi karpackich w Galicji wg Zalozieckiego. Źródło: [13]

Fig. 1. Examples of form differentiation of carpathian orthodox churches in Galicia by Zaloziecky. source: [13]

Dzięki stałej pracy dokumentacyjnej i badawczej architektów, historyków sztuki już w pierwszej połowie XX w. powstały publikacje dotyczące form i konstrukcji architektury drewnianej (Ryc.1), np. Tadeusza Obmińskiego *O cerkwiach drewnianych w Galicji* (Sprawozdania Komisji Historii Sztuki IX, 1914) czy dwutomowe dzieło Michała Dragana *Ukrainski derevjani cerkvy, geneza i rozwój form* (Lwów 1937). Problematyka konstrukcji i form zarówno świeckiej, jak i sakralnej architektury drewnianej po II wojnie światowej była poruszana (oprócz zamieszczonych pozycji bibliograficznych) w publikacjach m.in. Franciszka Strzałki, Wojciecha Sobockiego, Jerzego Tura, Zofii Szanter, Jarosława Giemzy, Eugeniusza Zawałenia, Stanisława Krycińskiego, a w szerszym kontekście zainteresowań takim budownictwem także w opracowaniach Witolda Krassowskiego, Ignacego Tłoczka, Mariana Korneckiego i Tadeusza Chrzanowskiego. Pod koniec XX i na początku XXI w. większą wagę zaczęto przykładać do problemów ochrony zabytków architektury drewnianej i oprócz rozwijających się już wcześniej skansenów, tworzono pro-

gramy ochrony zabytków *in situ*, włączając je do szlaków architektury drewnianej. Podjęto również starania o umieszczenie najcenniejszych obiektów na *Liście światowego dziedzictwa UNESCO* (wpisy w latach 2003 i 2013). Wymiana doświadczeń w ochronie tych obiektów, zaowocowała m.in. publikacją z 2011 r.: *Zarządzanie miejscami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce i w Norwegii*, pod red. Jacka Purchli [10]. Dzięki uczestnictwu polskich specjalistów w programach związanych z ochroną zabytków drewnianych (np. polsko-norweski program *Skarby w drewnie ukryte*), powstały również publikacje tj. *Historia zapisana w drewnie, Raport o dziejach i stanie zachowania dziewięciu drewnianych obiektów sakralnych Podkarpacia*, pod kierownictwem Grażyny Stojak, wydana w 2011 r. nakładem Stowarzyszenia Pro Carpathia.

Warto dodać, że z biegiem kolejnych dekad coraz większego znaczenia nabiera rola krajobrazu i konieczność jego ochrony. Zarówno cerkiew, kościół, jak i zabudowa mieszkalna czy wolno stojący wiatrak muszą mieć stosowne przedpole, otoczenie, ponieważ to najbliższe sąsiedztwo, jak i tło, które stanowi krajobraz, są jednością wraz z architekturą.

2. FORMY BUDYNKÓW SAKRALNYCH

Początkowo konstrukcje i formy realizowały przede wszystkim potrzebę ochrony przed zmiennymi warunkami atmosferycznymi – właściwymi dla strefy klimatu umiarkowanego w tej części Europy. W miarę rozwoju organizacji społeczności lokalnych konstrukcje zmieniały się, realizując nowe potrzeby i wprowadzając doskonalsze techniki oraz inne formy – w tym również dla realizacji budowli miejsc kultu. Początkowo bardziej proste budowle przedchrześcijańskie zostały ostatecznie wyparte przez budowle nawiązujące formami, detalem i zdobnictwem do wczesnochrześcijańskich budowli murowanych. Specyfika materiału drzewnego wymuszała jednak pewne uproszczenia w planie i konstrukcji, szczególnie w stosowanej powszechnie w tym regionie konstrukcji wieńcowej. Dlatego drewniane rotundy i półkoliste apsydy zwykle zastępowały, w architekturze drewnianej, formy ośmiokątne.

Ryc. 2. Widoki cerkwi w rysunkach rysunków i litografiach z XIX w. – Cerkiew w Opacie wg Sęczyńskiego 1846 r. Źródło: [7]

Fig. 2. Views of orthodox churches – drawing and lithography from 19th century. Source: [7]

Ryc. 3. Widoki cerkwi w rysunkach rysunków i litografiach z XIX w. – Cerkiew w Poździaczu wg Kielisińskiego 1835 r. Źródło: [7]

Fig. 3. Views of orthodox churches – drawing and lithography from 19th century. Source: [7]

Tak na Wschodzie, jak i Zachodzie budowano okazałe świątynie, ze strzelistymi dachami i wieżami, wyraźnie rysującymi się w panoramach miast i w krajobrazie. Nawiązywały one do najświetniejszych świątyń Rzymu i Bizancjum, epatując widza-użytkownika bogactwem form i zdobnictwem, uświetniających odprawiane w nich obrzędy liturgiczne. Zde-

cydowanie inną wielkość i formy miały drewniane świątynie wiejskie i małomiasteczkowe. Ich konstrukcja była odzwierciedleniem możliwości organizacyjnych, wykonawczych i finansowych lokalnych społeczności (Ryc.2,3).

Świątynie te spełniały podstawowe funkcje liturgiczne, realizowane w skromnym programie użytkowym i w uproszczonych formach. Pomimo to dzięki talentowi wielu – beziemiennych dziś – cieśli, stolarzy, snycerzy i malarzy stały się na blisko 1000 lat trwałym elementem krajobrazu, kultury duchowej i materialnej tej części Europy. Jak pisze Zbigniew Myczkowski, budowle sakralne obszarów wiejskich: „Reprezentowały najwyższe osiągnięcia ciesiołki i stanowiły istotny element struktur osadniczych, [...] były zewnętrzną oznaką tożsamości kulturowej zbiorowości” [10, s. 319]. Początkowo były one fundowane przez królów, wyższe duchowieństwo czy rycerzy, dopiero od XVIII w. kościoły były wykonywane także przez ludowych cieśli. Jak pisze dalej Myczkowski: „[...] architektura drewniana jest nierozzerwalnie związana z krajobrazem kulturowym Polski” [10, s. 321], co czyni ją istotnym elementem naszego dziedzictwa; zostało to potwierdzone wpisaniem już kilkunastu drewnianych obiektów sakralnych (kościół i cerkwi) w Polsce na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Ryc. 4. Drewniana architektura Małopolski w twórczości współczesnych artystów: Dębno Podhalańskie, autor: Małgorzata Szostek – pastel. Źródło: archiwum autora

Ryc. 5. Drewniana architektura Małopolski w twórczości współczesnych artystów: Rabka, autor Jan Kurek – akwarela. Źródło: archiwum autora

Fig. 4, 5. Wooden architecture in southeastern Poland – contemporary artists. Source: author's archive

3. KRAJOBRAZ KULTURY DREWNA

Choć drewniane budowle sakralne znane są również w innych częściach Europy – od Wysp Brytyjskich przez Francję, Niemcy do Skandynawii i Rosji, to przecież największa różnorodność ich planów, form i konstrukcji, a także zróżnicowanie zdobnictwa widoczne jest u stóp Karpat – tak od ich strony północnej, jak i południowej (Ukraina, Czechy, Słowacja, Rumunia). Było to możliwe dzięki dostępności drewna i dobrym tradycjom rzemiosła. Tradycje te kształtowały tu swoisty krajobraz – krajobraz kultury drewna. Powstało tym samym bogate źródło symboli i znaczeń, kształtujących lokalną tożsamość – nie tylko kulturową (Ryc. 6, 7, 8, 9). Nośnikiem tych znaczeń w krajobrazie stawały się elementy materialne i niematerialne. Szczególnie dobrze jest to widoczne na pograniczu kulturowym, jakim są tereny południowo-wschodniej Polski – na styku z Ukrainą i Słowacją, gdzie przez setki lat powstawały w bliskim sąsiedztwie kościoły rzymskokatolickie, cerkwie prawosławne i greckokatolickie oraz żydowskie synagogi.

Choć w budownictwie drewnianym także ujawniał się wpływ przemian stylowych architektury murowanej, to jednak na przestrzeni wieków konstrukcja i forma drewnianych świątyń nie podlegały większym zmianom. Zdarzało się jednak, że w wyniku wojen i zmian na politycznej mapie Europy, część obiektów sakralnych zmieniała użytkownika, a nawet (jak to się działo pod panowaniem rosyjskim) zmieniała swoje dotychczasowe formy na formy charakterystyczne i typowe dla rosyjskiego prawosławia.

Ryc. 6. Przykłady obiektów o silnym działaniu w krajobrazie polskich Karpat – Hoszów. Źródło: fot. autora

Fig. 6. Examples of sacral complexes, which have strong impact upon landscape of Polish Carpathian Mountains – Hoszów. Source: photo by the author

Także napływ nowych osiedleńców o odmiennej kulturze i innym wyznaniu wpływał na zmiany w architekturze obiektów kultu – zwłaszcza w wyposażeniu wnętrza istniejących już świątyń. Zdarzały się nawet przypadki kilkukrotnej zmiany użytkownika – np. kościół wybudowany jako rzymskokatolicki po jakimś czasie przekazany został w użytkowanie grekokatolikom, a następnie po rozproszeniu tej wspólnoty (jak to miało miejsce po 1945 roku) przejmowany był ponownie przez struktury rzymskokatolickie (co m.in. ratowało „życie” tej budowli), a po przemianach społeczno-politycznych roku 1989 r. w Polsce niektóre z takich obiektów powracały w użytkowanie wspólnot grekokatolickich. Niestety spora część drewnianych cerkwi ulegała ruinie i stanowi już tylko malownicze i romantyczne tło dla turystycznych wędrówek w tej części Karpat.

Drewniane świątynie południowo-wschodniej Polski od końca XIX w. fascynują od dawna badaczy i stopniowo stawały się także atrakcją turystycznych szlaków. Promowanie kultur lokalnych – małych ojczyzn w strategii kulturowej Unii Europejskiej sprawiło, że m.in. najcenniejsze z nich wpisano na *Listę światowego dziedzictwa*. W 2003 r. na listę wpisano drewniane kościoły Małopolski z miejscowości: Binarowa, Blizne, Dębno, Sękowa, Haczów, Lipnica Murowana oraz tzw. kościoły pokoju w Jaworze i w Świdnicy – oba w rejonie Sudetów, a kolejnego wpisu dokonano w 2013 r. Objęto nim cerkwie w miejscowościach: Radruż, Chotyń, Smolnik, Turzańsk – wszystkie na Podkarpaciu oraz w Powroźniku, Owczarach, Kwiatoniu i w Brunarach Wyżnych – Małopolska. W tym samym czasie wpisano na listę także osiem cerkwi z terenu Ukrainy.

Szczawne

Liskowate

Ryc. 8, 9. Przykłady obiektów o silnym działaniu w krajobrazie polskich Karpat. Źródło.: fot. autora
 Fig. 8, 9. Examples of sacral complexes, which have strong impact upon landscape of Polish Carpathian Mountain. Source: photo by the author.

4. PODSUMOWANIE – WSPÓŁCZESNE PROBLEMY KONSERWATORSKIE

Większość drewnianych świątyni u podnóży Karpat wciąż nie jest właściwie zabezpieczona i zagospodarowana. Wiele z nich znajduje się na obszarach wiejskich, oddalonych od głównych szlaków komunikacyjnych, przez co są trudniej dostępne dla turystów. Niejednokrotnie także brak odpowiedzialnego za dany obiekt opiekuna-użytkownika oraz niewystarczające wsparcie finansowe ze strony państwa utrudniają lub wręcz uniemożliwiają jego konserwację i remonty. Jedynie świątynie przeniesione (translokowane) do skansenów, pełniące funkcje muzealne, podlegają okresowym remontom i są chronione przeciwpożarowo. W określonych dniach i godzinach pełnią również funkcje kultowe, zachowując pierwotny sposób użytkowania.

Współczesna idea „otwarcia i udostępniania” drewnianych, zabytkowych świątyń jest dziś coraz lepiej realizowana. Dotyczy to jednak obiektów mających właścicieli i użytkowników (Ryc. 10, 11, 12, 13, 14). Gorzej jest ze świątyniami będącymi jedynie pod „opieką” administracji lokalnej gmin wiejskich i wojewódzkich konserwatorów zabytków, którzy ze względu na mnogość różnych zabytków na danym terenie, fizycznie i finansowo nie są w stanie realizować swych ustawowych praw i obowiązków. Zróżnicowany jest nadal poziom świadomości społeczności lokalnych – także części kleru – co do rangi i wartości (także tej potencjalnej – turystycznej) posiadanych na swoim terenie zabytków architektury drewnianej i murowanej. Szkoda, bowiem zabytki te, kształtujące przez stulecia obraz i kulturę regionu, zasługują na szczególną ochronę i popularyzację – nie tylko w wąskim gronie pasjonatów.

Część tych problemów podejmują lokalne stowarzyszenia kulturalne i fundacje – także prywatne. Przejmując wybrane obiekty sakralne w użytkowanie, a także działając w porozumieniu z lokalnymi władzami, projektują dla nich nowe funkcje, nieingerujące w zabytkową strukturę. Oczywiście jak zawsze konieczne jest pokonywanie trudności – przede wszystkim finansowych – jakie niesie realizacja projektów konserwatorskich. Jest to jednak także okazja do integracji różnych środowisk (władz oraz społeczności lokalnych, kleru i młodzieży akademickiej) wokół szlachetnych idei przechowania i przekazania następnym pokoleniom wartości związanych z chrześcijańskimi korzeniami Europy. Dzięki tym działaniom możliwe staje się zachowanie (choć w części) walorów krajobrazowych wielokulturowego obszaru, a także przechowanie sacrum i ducha świątyń różnych wyznań – nawet przy zmienionym i zróżnicowanym ich użytkowaniu.

Gorajec

Piątkowa

Chotyńiec

Młyny

Ryc. 10,11,12,13. Przykłady najcenniejszych architektonicznie i krajobrazowo drewnianych cerkwi Rostocza i Pogórza Przemyskiego objętych opieką konserwatorską. Źródło: fot. autora

Fig. 10,11,12,13. Examples of the most precious wooden orthodox churches (in terms of architecture and landscape value) in Rostocze and Przemyśl Foothills – under restoration protection. Source: photo by the author

Ryc. 14. Cerkiew w Komańczy – przykład cennego obiektu odbudowanego kilka lat temu po pożarze. Źródło: fot. autora

Fig. 14. Orthodox church in Komańcza – an example of precious wooden temple which was burnt and rebuilt in last few years. Source: photo by the author

Ryc. 15. Współczesny krajobraz pogórza karpackiego (okolice Bukowska), w który brutalnie „wkracza” infrastruktura energetyczna. Źródło: fot. autora

Fig. 15. Contemporary landscape of Carpathian Foothills (near Bukowsko), where energy infrastructure (modern windmills) brutally enter into the landscape. Source: photo by the author

WOODEN ROMAN-CATHOLIC AND ORTHODOX CHURCHES IN CARPATHIAN LANDSCAPE

1. INTRODUCTION

In Poland there are many wooden buildings which are preserved. These monuments are showing techniques of the local carpenters and their individuality. The prevalence of trees such as oak, larch or pinetree is one of the reasons for popularity of timber as building material in Poland. Nowadays these simple wooden constructions are an important element of our cultural heritage. Social and economic transformations in 20th century, caused degradation of wooden buildings, especially those which lost their users (orthodox churches, houses, windmills or mountain huts).

Permanent documentation and research works lead by architects and art historians since the beginning of 20th century, result in important publications about forms and constructions of wooden architecture (Fig.1) (examples: Tadeusz Obmiński *O cerkwiach drewnianych w Galicyi* [w:] Sprawozdania Komisji Historii Sztuki IX, 1914, Michał Dragan *Ukraiński derevjani cerkvy, geneza i rozwój form*, Lwów 1937). The Issue of construction and form in wooden architecture was also raised in research works after the II World War, by among others: Franciszek Strzałka, Wojciech Sobocki, Jerzy Tur, Zofia Szanter, Jaro-

sław Giemza, Eugeniusz Zawateń, Stanisław Kryciński, Jan Kurek, Witold Krassowski, Ignacy Tłoczek, Marian Kornecki or Tadeusz Chrzanowski. At the turn of the 21st century the aspect of protection of historical, wooden monuments became more and more important. Not only in open air museums, but also more wooden buildings *in situ* were under the state protection. The most precious objects were put on the UNESCO list (in 2003 and 2013). The exchange of experiences in preservation of wooden monuments between Polish and Norwegian specialists, was summarise in publication *Management of UNESCO World Heritage Sites in Poland and Norway*, edited by Jacek Purchla, International Cultural Centre, Cracow 2011 [14]. The participation of polish experts in international programmes connected with methods of preservation (example: Polish-Norwegian program *Treasures hidden in wood*) result in publication: *Raport o dziejach i stanie zachowania dziewięciu drewnianych obiektów sakralnych Podkarpacia*, director of work Grażyna Stojak, editor Pro Carpathia Association, 2011.

It is worth mentioning that in last few decades, the role of the landscape and its protection is also an important research area. Not only orthodox churches, catholic churches, but also houses or windmill must have their own surrounding, the landscape background. Only together – the building and the landscape are an element of cultural heritage.

2. FORMS OF SACRAL BUILDINGS

At the beginning construction and forms of shelters were determined by weather conditions – characteristic for a continental climate in this part of Europe. Later, when local communities were more developed, appeared also new needs, so the forms of buildings were more complicated. It was necessary to improve techniques of building, not only for construction of a house, but also for places of worship. Pre-Christian wooden temples were more simple in form then churches from the Middle Ages. Their forms and details referred to stone or brick churches, but the specificity of timber determined some simplification in plan and construction of log walls. For example semicircular apse was replaced by octagonal form.

The panoramic views of big cities in Eastern and Western Europe had their own magnificent, perpendicular temples. They forms, details and richness often referred to the most glorious temples of Rome and Byzantium. In most towns and villages people built small, mostly wooden churches, which meet the needs of local communities. Timber as material was known, so that carpenters could easily make construction for their temples. Even though they were rather simple in form and function, since almost a thousand years, they become permanent element of the landscape – in spiritual and material aspect. (Fig. 2,3)

3. CULTURE OF WOOD IN THE LANDSCAPE

Even though sacral wooden buildings were common in other parts of Europe – from Great Britain, France, Germany, Norway, Sweden and Russia – it is the Carpathians region where the forms of churches were most varied (in Poland but also in Ukraine, Czech Republic, Slovakia and Romania). Availability of timber and rich craftsman's tradition result in differentiation of forms and constructions and individual decorative elements. Culture of wood in the landscape is not only the knowledge of local carpentry and its history, but also it is the source of symbols an meanings, which create local identity – not only in cultural aspect. (Fig. 6, 7, 8, 9) Signs of this identity are material and intangible – it is especially visible on the cultural border in southeastern Poland – near Ukraine and Slovakia, where since ages people where raising their temples: catholic churches, orthodox churches and Jewish synagogues.

During many ages, construction and form of wooden temples almost has not changed. But because of wars, political situation or some local disaster, sacral building has been adapted for another user, different religion or was devastated. People change the interior

decoration and furnishings, or even the form of the whole temple (as in the case of Russian reign).

Local inhabitants were changing, sometimes several times. People from other country and different culture, were using the same church as former egg. Catholic community. The interior fittings and decorations have been often changed, but not the form of the existing places of worship. Sometimes users of one church changed several times, for example at the beginning the owner was Roman Catholic community, later Greek Orthodox, and finally again Roman Catholic (it happened quite often after 1945). After social and political transformation in 1989, some of the churches became again a property of Greek Orthodox community. After the Second World War, new political rules were established and as a result Greek Orthodox people were moved from their homes in Southeastern Poland to other regions in Poland or to (Russian) Ukraine. It caused depopulation of many villages and many wooden churches fell into ruin and their presence is now only an element of picturesque landscape in this part of Carpathian Mountains.

Nowadays in Poland there is many touristic 'wooden routes' and the most precious monuments were put on the World Heritage List. In 2003 on this list appeared wooden churches from: Binarowa, Blizne, Dębno, Sękowa, Haczów, Lipnica Murowana and so called Churches of Peace in Jawor and Świdnica – both in region of Sudeten Mountains.

In 2013 on the World Heritage List were put orthodox churches from: Radruż, Chotyniec, Smolnik, Turzańsk – all from Sub-Carpathian region and from: Powroźnik, Owczary, Kwiaton and Brunary Wyzne – Małopolskie Voivodeship. At the same time at the list were put 8 orthodox churches from Ukraine.

4. RESUME — PRESENT PRESERWATION PROBLEMS

Unfortunately, most of wooden temples in region of Carpathian Mountains do not have 'good location' and community which takes care of the building and its surroundings. Many churches are standing in rural areas, which are away from the main communication routes and do not get any financial support. But for those who are interested in wooden buildings (and churches), it is easy to follow the 'wooden routes' (pedestrian, cycling and car) in Sub-Carpathian region and Małopolskie Voivodeship. (Fig. 10, 11, 12, 13, 14) Temples which were transferred to open air museums, serve not only as 'piece on exhibition', but also as place of worship for religious celebrations or for cultural purposes. Also churches which were put on the World Heritage List UNESCO (as mentioned above), are used for preside over a wedding, baptism, but also for concerts or exhibitions.

When the church has a user (religious community) or an organization which is responsible for the condition of the building and its surroundings, it is probable that this church will be preserved. These places of worship are 'open and accessible'. But if wooden church is in local authority safekeeping or it is Voivodship Conservator of Monuments who is responsible for it, than it is not enough. Both institutions have many tasks, problems, so preservation of some forgotten wooden churches is not priority for them. Another aspect is financial problem – restoration works (which are, according to the law, obligatory for the owner) are expensive and if there will be no potential user or function for these buildings, than every action is unprofitable. Another problem is the lack of awareness among local communities and the priesthood about cultural and material value of historic wooden and brick temples (also potential benefits from tourists).

Local, cultural associations and foundations (also unite private persons) take possession of devastated wooden church (or rent it for a longer time) and in cooperation with local authorities, they bring historic temples to 'new life' and sometimes new function which does not interfere in historic structure. Such activity is always difficult and the financial aspect is one of the most problematic. But the process of restoration projects is also a good opportunity for integration – local authorities, inhabitants, priesthood, associations,

architects, students learn how to focus on one purpose – protection of valuable historic, sacral building. With understanding and good cooperation it is possible to preserve spiritual values of our European landscape and Christian roots. Due to such actions – sacrum and ‘spirit of the place’ of different religion: Roman-Catholic, Greek-Catholic or Orthodox Churches, could be preserved even if the function or the users have changed.

BIBLIOGRAPHY

- [1.] Brykowski R., *Drewniana architektura kościelna diecezji przemyskiej*, [w:] *Nasza Przeszłość: studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, 1976/46/53-100, wyd. Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy, Kraków 1976, ISSN 0137-3218.
- [2.] Brykowski R., *Kolejne fazy rozwoju cerkiewnego krajobrazu na ziemi sanockiej i południowej części ziemi przemyskiej (w XVIII–XX w.)*, w: *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, cz. 2, Sanok, wyd. MBL, 1994, ISBN 83-902276-4-9
- [3.] Budziński T., *Pogranicze kultur – drewniane budownictwo sakralne na Podkarpaciu*, wyd. Księgarnia akademicka Libra, Rzeszów 2001, ISBN 8391321363.
- [4.] Budziński T., Tondos B., Tur J., *Piękno w drewnie zamknięte – drewniane kościołki i cerkiewki Bieszczadów, Beskidu Niskiego i Pogórza*, wyd. Voyager, Warszawa 1995. ISBN 8385496378.
- [5.] Gloger Z., *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce*, t. 1, Warszawa 1907.
- [6.] Kurek J., *Budowle sakralne z drewna – ważny element dziedzictwa kościoła unickiego Rzeczypospolitej*, [w:] *Kościół unicki w Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, Białystok 2010, ISBN 978-83-92570-59-2, http://repcyfr.pl/Content/2920/17_kurek.pdf?handler=pdf (data wejścia: 5.01.2015)
- [7.] Kurek J., *Drewniane dzwonnice Ziemi Przemyskiej*, wyd. KMB Press, Katowice 2013. ISBN 978-83-935708-0-5
- [8.] Kurek J., *Sacrum i mentalność w kształtowaniu świątyń Kościoła Wschodniego – na przykładzie drewnianych cerkwi województwa przemyskiego*, wyd. Politechnika Krakowska, Kraków 1997, ISSN 0860-097X ; 217.
- [9.] Langer J., Kuča K., *Dřevěné kostely a zvonice v Evropě*, Paseka–Praha–Litomyšl 2009. Signatura C2979/2 PŘ.13/159/2
- [10.] Myczkowski Z., *Ochrona i zarządzanie zabytkowymi kościołami w Małopolsce, wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO*, w: *Zarządzanie miejscami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce i w Norwegii*, red. J. Purchla, wyd. Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2011. ISBN 978-83-89273-82-6
- [11.] Patoczka P., *Uwaga krajobraz*, Oficyna wydawnicza „Text”, Kraków 2010. ISBN 978-83-60560-61-7
- [12.] Pokropek M., *Budownictwo ludowe w Polsce*, wyd. LSW, Warszawa 1976.
- [13.] Zaloziecky W.R., *Gotische und barocke holzkirchen in den karpathen ländern*, Wien 1926.

O AUTORZE

Anna Sołtysik – absolwentka Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej (2007), kierunku architektura i urbanistyka. Tytuł doktora uzyskała na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej (2012). Od maja 2013 r. pracuje jako adiunkt w Zakładzie Architektury Krajobrazu na Uniwersytecie Rzeszowskim. W czerwcu 2014 r. ukończyła dwuletni kurs rzemiosła artystycznego na Uniwersytecie Ludowym Rzemiosła Artystycznego w Woli Sękowej. Jest czeladnikiem w zawodach: rzeźbiarz w drewnie i koszykarz-plecionkarz. Zainteresowania: architektura regionalna, krajobraz kulturowy, rzemiosło artystyczne.

AUTHOR'S NOTE

Anna Sołtysik – the graduate of Cracow University of Technology, Faculty of Architecture (2007). PhD title at Wrocław University of Technology, Faculty of Architecture (2012). Since May 2013 works as adjunct in Institute of Landscape Architecture at University of Rzeszow. In June 2014 graduated two years' course of artistic craft at University of Art Craft in Wola Sękowa. Is also journeyman in professions: sculpture in wood and basket making. Interests: regional architecture, cultural landscape, artistic craftwork.

Kontakt | Contact: anna_soltysik@op.pl